

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А. С. МАКАРЕНКА

СЬОМА Світлана Олексіївна

УДК 37.01:[001.32(477)МАНУМ:[54+57]]“196/...”(043.5)

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ
ДІЯЛЬНОСТІ ХІМІКО-БІОЛОГІЧНИХ ВІДДІЛЕНЬ
МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
(60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Суми – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат наук з державного управління, доцент
Пшенична Любов Василівна,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
професор кафедри педагогіки вищої
школи та педагогічного менеджменту.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Лавриченко Наталія Миколаївна,
Національний центр МАН України,
головний науковий співробітник;

кандидат педагогічних наук, доцент
Грудинін Борис Олександрович,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка,
доцент кафедри фізико-математичної
освіти та інформатики.

Захист відбудеться 12 квітня 2016 року о 13.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 55.053.01 у Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка за адресою: 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87, ауд. 218.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (40002, м. Суми, вул. Роменська, 87).

Автореферат розіслано 11 березня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Козлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Зміцнення інтелектуального потенціалу суспільства є стратегічним напрямом розвитку вітчизняної освіти в ХХІ ст. Спрямованість освітніх пріоритетів затверджено основними положеннями Законів України «Про освіту» (1991), «Про позашкільну освіту» (2000), Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013) та інших державних документів. Однією з обов'язкових умов досягнення стратегічної мети є розроблення ефективних механізмів формування інтелектуально розвиненої, соціально активної, творчої особистості, здатної до продуктивної діяльності й гармонізації взаємовідносин людини і соціоприродного середовища. Значну роль у цьому процесі має відігравати вивчення досвіду організації навчальної й науково-дослідницької діяльності обдарованої учнівської молоді в умовах позашкільної освіти, зокрема в діяльності Малої академії наук України.

У вітчизняному науковому просторі діяльність МАН України висвітлено у контексті дослідження проблем позашкільної освіти. У працях О. Биковської, Г. Пустовіта, О. Сухомлинської, Т. Сущенко, Н. Савченко та ін. висвітлено теоретико-методологічні засади позашкільної освіти й виховання. Окремим аспектам становлення й розвитку позашкільної освіти в історико-педагогічному контексті присвячено праці В. Береки, В. Бугрія, С. Букреєвої, В. Вербицького, О. Глух, А. Гуцол, А. Сбруєвої, Т. Цвірової та ін. Педагогічні умови виховання та розвитку особистості в умовах позашкільних навчальних закладів обґрунтовано такими дослідниками, як В. Балахтар, Т. Биковський, О. Гудовсек, О. Заболотна, А. Корнієнко, О. Липецький, О. Литовченко, А. Лякішева, В. Мачуський, Л. Пшенична, О. Рассказова, Н. Шагай та ін.

У роботах В. Алфімова, А. Балацинової, С. Васильєвої, О. Козлової, О. Кульчицької, О. Лобової, С. Максименко, О. Марченко, О. Матюшкіна, О. Михайличенка, В. Моляко, Н. Недодатко, Г. Ніколаї та ін. узагальнено психолого-педагогічні умови інтелектуального розвитку учнів у навчальних закладах. Так, актуальні питання навчання й виховання обдарованих дітей і молоді узагальнено в роботах В. Андрєєва, О. Антонової, Б. Грудиніна, О. Микитюка, В. Обозного та ін. Наукове осмислення організації діяльності МАН України представлено у дослідженнях С. Білоус, В. Дем'яненко, С. Довгого, Р. Науменко, М. Пихтаря, В. Редіної, Л. Тихенко та ін.

Аналіз праць українських учених дає підстави стверджувати, що проблема організації діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України поки що не стала предметом системного вивчення й окремого наукового розгляду.

Доцільність наукового опрацювання організаційно-педагогічних засад діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України підтверджується необхідністю розв'язання таких суперечностей: між об'єктивною необхідністю посилення інтелектуального потенціалу як пріоритетного засобу забезпечення інноваційного розвитку суспільства та реальними можливостями його формування в системі освіти України; між

вимогами сучасної освіти до використання кращих надбань історичного досвіду навчальної й науково-дослідницької діяльності учнів в умовах МАН України та відсутністю цілісних досліджень у вітчизняній історико-педагогічній науці; між суспільними й особистісними потребами обдарованої учнівської молоді в інтелектуальному розвитку та можливостями їх задоволення в умовах МАН України як складової позашкільної освіти.

Отже, недостатня теоретична розробленість досліджуваної проблеми, її соціальна та практична значущість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Організаційно-педагогічні засади діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України (60-ті роки XX – початок XXI століття)».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою частиною комплексного дослідження кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка «Інноваційні підходи до управління якістю освіти» (реєстраційний номер РК 0113U004660). Тему дослідження затверджено вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 6 від 23 грудня 2013 р.) та узгоджено з Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук НАПН України (протокол № 4 від 29 квітня 2014 р.).

Мета дослідження – з'ясування теоретичних, організаційних, змістово-процесуальних засад діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України в 60-ті роки XX ст. – на початку XXI ст.

Відповідно до визначеної мети сформульовано такі **завдання** дослідження.

1. Схарактеризувати історіографію проблеми дослідження та її поняттєво-термінологічний апарат.
2. Виокремити етапи та чинники розвитку діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України.
3. Конкретизувати організаційні засади діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України в 60-ті роки XX ст. – на початку XXI ст.
4. Обґрунтувати змістово-процесуальні засади діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України в досліджуваній період.
5. Визначити напрями й перспективи інноваційного розвитку хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України в національному та міжнародному контекстах.

Об'єкт дослідження – діяльність хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України в 60-х роках XX ст. – на початку XXI ст.

Предмет дослідження – теоретичні, організаційні, змістово-процесуальні засади діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України в 60-ті роки XX ст. – на початку XXI ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 60-ті роки XX ст. – початок XXI ст. Вибір нижньої межі визначається заснуванням першої малої академії наук (1963 р.) (Постанова Верховної ради АР Крим «Про започаткування

роботи «Кримської малої академії наук»). Вибір верхньої межі (2015 р.) детермінований завершенням структурної реорганізації МАН України і виконанням низки державних програм підтримки обдарованої учнівської молоді, прийнятих протягом 2010 – 2013 рр.

З метою виокремлення етапів розвитку хіміко-біологічних відділень МАН України хронологічні межі дисертаційної роботи було розширено до 1939 р., року створення перших наукових гуртків і секцій (Постанова Академії наук УРСР «Про шефство над Київським Палацом піонерів і школярів з питань роботи з талановитими дітьми і молоддю»).

Територіальні межі дослідження охоплюють територію, яка відповідно до адміністративно-територіальної приналежності протягом 60-х рр. XX ст. – 1991 р. визначалась як територія Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), а з 1991 р. – територія України.

Методологічною основою дослідження є загальні принципи теорії наукового пізнання, діалектичні принципи взаємозв'язку та взаємозумовленості процесів, взаємовпливу і взаємозалежності явищ об'єктивної дійсності; положення про єдність теорії та практики. При розробленні конкретної методології дослідження використано такі підходи: історичний, що забезпечує вивчення відповідного педагогічного досвіду в його історичному розвитку; системний, що застосовано з метою одержання цілісного уявлення про предмет дослідження.

Теоретичну основу дослідження становлять: концептуальні засади філософії освіти (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень та ін.); положення методології сучасної вітчизняної історико-педагогічної науки (О. Адаменко, Л. Березівська, М. Богуславський, Л. Ваховський, Б. Год, С. Гончаренко, Н. Гупан, Н. Дічек, С. Золотухіна, Г. Корнетов, І. Кулик, В. Курило, Н. Лавриченко, Н. Побірченко, А. Сбруєва, О. Сухомлинська, Є. Хриков та ін.); теоретичні основи позашкільної освіти (О. Биковська, В. Вербицький, Г. Пустовіт, Т. Сущенко та ін.); філософсько-педагогічні ідеї гуманістичної освіти і творчої самореалізації особистості (М. Євтух, О. Єременко, О. Козлова, О. Михайличенко, Г. Ніколаї, О. Огієнко, О. Чашечнікова та ін.); положення теорії творчого розвитку учнівської молоді (В. Алфімов, І. Волощук, О. Лобова, В. Моляко, В. Рибалка, В. Статівка та ін.); ідеї сучасної теорії дитячої обдарованості (О. Антонова, О. Кульчицька, В. Моляко, О. Музика та ін.).

Методи дослідження. У процесі дослідження використано комплекс методів: *теоретичні методи*, зокрема *загальнонаукові*: аналіз, синтез, систематизація, порівняння та узагальнення, що дали змогу з'ясувати теоретичні засади досліджуваного феномену та стали необхідною основою для вивчення праць представників вітчизняного і пострадянського наукового простору, офіційних документів; *конкретно-наукові* – метод термінологічного аналізу забезпечив розкриття сутності досліджуваних педагогічних явищ за допомогою виявлення та уточнення значень і смислів основоположних понять; метод історіографічного аналізу, при застосуванні якого було визначено детермінанти накопичення педагогічних знань обраної проблематики;

представлено періодизацію процесу дослідження організаційно-педагогічних засад діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України в 60-х рр. XX – початку XXI ст.; метод історико-хронологічного аналізу, що надав можливість виокремити етапи розвитку діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України; метод причинно-наслідкового аналізу, що дозволив висвітлити чинники розвитку діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України; історико-генетичний метод, що уможливив аналіз особливостей управління діяльністю хіміко-біологічних відділень МАН України; методи системно-структурного та системно-функціонального аналізу, застосування яких уможливило конкретизацію й обґрунтування організаційних і змістово-процесуальних засад діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України; метод педагогічного прогнозування, що дозволив визначити перспективи інноваційного розвитку хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України в національному та міжнародному контекстах; *емпіричні методи* – спостереження, бесіда, діалог, дискусія, інтерв'ювання під час зустрічей з педагогами та учнями МАН України, що використано з метою уточнення конкретизованих організаційних і змістово-процесуальних засад діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України, визначення напрямів і перспектив їх інноваційного розвитку в національному і міжнародному контекстах.

Джерельну базу дослідження становлять:

– державні документи щодо розвитку системи освіти в 60-ті роки XX ст. – на початку XXI ст. (збірники нормативних документів, звіти і статистичні відомості про діяльність наукових гуртків, наукових товариств учнів, територіальних відділень МАН України, позашкільних навчальних закладів тощо): «Збірник наказів та розпоряджень Міністерства вищої середньої спеціальної освіти УРСР» (1945-1989), «Українська РСР. Міністерство народної освіти. Інформаційний збірник» (1989-1991), «Інформаційний збірник Міністерства освіти України» (1993-2000), «Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України» (2001-2012) та ін.;

– педагогічна преса 60-х років XX ст. – початку XXI ст.: журнали «Радянська школа» (1960-1990), «Рідна школа» (1991-2015), «Біологія і хімія в школі» (1995-2012), «Обдарована дитина» (1997-2015), «Директор школи, ліцею, гімназії» (1999-2015); газети «Учительська газета» (1960-2014), «Радянська освіта» (1960-1991) та ін.;

– матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України в м. Києві (Ф. № 166 «Міністерство освіти УРСР, м. Київ 1946-1988 рр.»); Державного архіву Сумської області (Р-3600 «Сумська обласна станція юних натуралістів м. Суми Сумської області 1953-1997 рр.»; Р-7806 «Обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю» 1997-2001 рр.) та ін.; Державного архіву Харківської області (Р-4695 – «Відділ народної освіти Харківського облвиконкому»; Р-917 «Відділ народної освіти Харківського міськвиконкому, м. Харків 1922-1976 рр.»; Р-3858 «Про роботу Ради депутатів трудящих з організації виховання молоді у позашкільних

зкладах» та ін.); Державного архіву Вінницької області (Р-4300 «Вінницький міський відділ освіти 1944-1983 рр.»; Р-4897 «Обласний відділ народної освіти виконавчого комітету Вінницької обласної ради народних депутатів 1944-1990 рр.»; та ін.); Державного архіву Одеської області (Р-3070 «Органи народної освіти Ленінського району м. Одеси 1953-1956 рр.»); Департаменту архівної справи та діловодства Одеської міської ради (Р-158 «Управління освіти Одеської міської ради (Відділ народної освіти виконкому Одеської міської ради народних депутатів) 1970-1980 рр.»);

– зібрання Національної бібліотеки НАН України ім. В. І. Вернадського, ДНПБУ ім. В. О. Сухомлинського, НАПН України, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, Сумської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Н. К. Крупської бібліотеки Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді;

– навчально-методичні, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з питань позашкільної освіти й виховання.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що *вперше* цілісно з'ясовано теоретичні, організаційні, змістово-процесуальні засади діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України в 60-ті роки ХХ ст. – на початку ХХІ ст., зокрема: у межах характеристики теоретичних засад виявлено детермінанти накопичення педагогічних знань обраної проблематики; розроблено періодизацію процесу дослідження організаційно-педагогічних засад діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України в 60-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст.; класифіковано джерельну базу дослідження; обґрунтовано існуючі теоретичні підходи до вивчення розглянутої проблеми та встановлено стан її дослідженості; виокремлено етапи (організаційний (1939 – 1963 рр.); інституційного оформлення (1963 – 1983 рр.); мережний (1983 – 2010 рр.); інноваційний (2010 – 2015 рр.)) та чинники (економічні та соціально-політичні) розвитку діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України в досліджуваний період. У межах конкретизації організаційних засад діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України виявлено особливості нормативно-правового забезпечення, державно-громадського управління й організації діяльності хіміко-біологічних відділень. Обґрунтовано змістово-процесуальні засади (принципи побудови змісту; комплекс методів, засобів, форм організації навчальної й науково-дослідницької діяльності та умови їх ефективного вибору); визначено напрями й потенціал інноваційного розвитку хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України.

Уточнено основоположні поняття дослідження: «Мала академія наук України», «хіміко-біологічне відділення МАН України», «організаційно-педагогічні засади діяльності хіміко-біологічного відділення МАН України», «науковий гурток», «наукова секція», «наукове товариство учнів».

Подальшого розвитку набули: окреслення перспектив діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України, характеристика становлення й розвитку позашкільної освіти в Україні.

До наукового обігу введено маловідомі документи, наукові джерела, пов'язані з дослідженням діяльності вітчизняних позашкільних навчальних закладів, хіміко-біологічних відділень МАН України зокрема.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що матеріали та висновки щодо діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України як освітнього феномену, етапів їх становлення й розвитку, теоретичних, організаційних і змістово-процесуальних засад діяльності можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії педагогіки, для розширення та доповнення змісту навчальних курсів «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Методика виховної роботи»; при розробленні навчальних програм спецкурсів і спецсемінарів для вищих навчальних закладів; при підготовленні навчальних посібників і методичних рекомендацій для слухачів МАН України. Результати дослідження можуть бути використані в практичній діяльності керівників наукових секцій і гуртків хіміко-біологічних відділень МАН України в ході організації навчальної й науково-дослідницької діяльності інтелектуально обдарованої учнівської молоді.

Отримані результати дослідження **впроваджено:** у навчальний процес Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти Запорізької обласної ради» (довідка № 540 від 23.12.2015 р.); Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка № 17/15-4221 від 23.12.2015 р.), Національного центру «Мала академія наук України» (довідка № 172/1/5.1-1020 від 24.12.2015 р.); Сумського територіального відділення Малої академії наук України (довідка № 645 від 18.09.2015 р.).

Апробація отриманих результатів дослідження. Отримані результати дослідження були предметом обговорення на *міжнародних* науково-практичних конференціях: «Культура здорового способу життя та екологічне виховання як складові змісту позашкільної освіти» (Полтава, 2010); «Інноваційні технології навчання обдарованої молоді» (Київ, 2012); Міжнародний форум Євразійський освітній діалог (Ярославль, 2013); «Ідеї К. Д. Ушинського в сучасній педагогіці» (Київ, 2014); «Наукова еліта у розвитку держави» (Київ, 2014); «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 2014); «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін» (Суми, 2015); «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 2015); «Pedagogy and Psychology in the age of globalization – 2015» (Budapest, 2015); *всукраїнських* науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми ресоціалізації засуджених та осіб з відхиленнями у правовій самосвідомості» (Суми, 2014); «Інноваційні соціально-педагогічні моделі розвитку творчої активності вихованців позашкільних навчальних закладів у процесі пошукової та дослідницько-експериментальної діяльності» (Вінниця, 2014); «Розвиток обдарованості молодшого школяра: діагностика, проектування, психолого-педагогічний супровід» (Чернігів, 2015); «Педагогічна освіта і наука: традиції, реалії, перспективи» (Умань, 2015); *регіональних* науково-практичних конференціях:

«Обдарована молодь – успішна держава» (Суми, 2014). Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки та звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка у 2014 – 2015 рр.

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в 18 публікаціях: із яких 7 статей у фахових наукових виданнях, у тому числі 1 у зарубіжному виданні, 11 статей у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій і семінарів.

Структура та обсяг дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації викладено на 308 сторінках (основний текст – на 198 сторінках). Список використаних джерел налічує 433 найменування, із них – 60 архівних. Робота містить 15 таблиць, 5 рисунків та 9 додатків на 55 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет; вказано хронологічні й територіальні межі та джерельну базу; розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів; визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; наведено інформацію про апробацію, впровадження отриманих результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі **«Теоретичні засади діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України»** схарактеризовано історіографію проблеми та її поняттєво-термінологічний апарат, виокремлено етапи та чинники розвитку діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України в досліджуваний період.

Принципи взаємозв'язку та взаємозумовленості процесів, взаємовпливу і взаємозалежності явищ об'єктивної дійсності стали методологічним підґрунтям для визначення теоретичних засад діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України як концептуальних положень, що розкривають сутнісні характеристики, мету, основні завдання їх діяльності.

У ході історіографічного аналізу виявлено детермінанти накопичення педагогічних знань обраної проблематики; розроблено періодизацію процесу дослідження організаційно-педагогічних засад діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України в 60-х рр. XX ст. – початку XXI ст.; класифіковано джерельну базу дослідження; обґрунтовано існуючі теоретичні підходи до вивчення розглянутої проблеми та встановлено стан її дослідженості.

Застосування методів історико-хронологічного аналізу дозволило виокремити два періоди розвитку процесу дослідження організаційно-педагогічних засад діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України в 60-х рр. XX – початку XXI ст.: I період (початок 60-х – кінець 80-х років XX ст.) – радянський (тоталітарний); II період (кінець 80-х років XX ст. – 2015 р.) – пострадянський (плюралістичний). Внутрішні характеристики окреслених періодів представлено окремими етапами, що відображають

характер еволюції досліджуваного процесу: екстенсивного розвитку науки (1960 – 1970 рр.), застою і регламентації наукової діяльності (1970 – 1980 рр.), якісних зрушень в осмисленні досліджуваних явищ (1980 – 1991 рр.); наукового плюралізму (1991 – 2000 рр.), розвитку наукової прогностики (2000 – 2015 рр.).

На підставі використання аналітико-синтетичних методів, методів порівняння та узагальнення встановлено, що наукові дослідження обраної проблеми протягом радянського періоду мали переважно описово-репрезентаційний, інформаційний характер; були представлені поодинокими методичними працями, присвяченими окремим аспектам організації позакласної роботи з предметів хіміко-біологічного циклу, особливостям поглибленого вивчення хімії й біології в позаурочний час, організації проблемного навчання на уроках хіміко-біологічного циклу загальноосвітньої школи.

Застосування методу порівняльно-зіставного аналізу дозволило встановити, що суттєве накопичення наукових знань з досліджуваної проблеми відбулося протягом пострадянського періоду. З'ясовано, що проблема організаційно-педагогічних засад діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України в 60-х рр. XX ст. – початку XXI ст. комплексно й системно не вивчалася. У науковій літературі побіжно розкрито окремі аспекти історії заснування і розвитку малих академій наук, зокрема й її хіміко-біологічних відділень.

Термінологічний аналіз наукових розвідок вітчизняних дослідників дав змогу схарактеризувати поняттєво-термінологічний апарат дослідження. Поняття «Мала академія наук України» (МАН України) визначено цілісною, інтегрованою, багатоступеневою та багатофункціональною освітньою системою, що є структурною одиницею (підсистемою) системи позашкільної освіти, забезпечує організацію та координацію навчальної й науково-дослідницької діяльності інтелектуально обдарованих учнів у різних галузях науки, техніки, культури і мистецтва; створює умови для їх подальшого інтелектуального, духовного, творчого розвитку та професійного самовизначення; сприяє нарощуванню наукового потенціалу країни.

Встановлено, що наукове відділення МАН України є напрямом (профілем) освітньо-виховної діяльності територіального відділення, або закладу системи МАН України, її структурним підрозділом, що забезпечує організацію та координацію науково-дослідницької роботи інтелектуально обдарованих учнів у певних наукових галузях. У роботі доведено, що поняття «хіміко-біологічне відділення Малої академії наук України» розкриває особливості організаційної побудови, окреслює специфіку і напрями діяльності окремої структурної одиниці МАН України.

Уточнено сутнісні характеристики основних організаційних форм діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України: науковий гурток, наукова секція, наукове товариство учнів.

Системно-структурний аналіз психолого-педагогічних й архівних джерел дав змогу розкрити сутність організаційно-педагогічних засад діяльності

хіміко-біологічних відділень МАН України й трактувати їх як базові положення, що визначають особливості нормативно-правового забезпечення й організаційної структури хіміко-біологічних відділень МАН України, відображені у змісті, формах, методах і засобах роботи з інтелектуально обдарованими учнями.

Причинно-наслідковий аналіз дозволив встановити, що розвиток діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України в досліджуваний період зумовлювався особливостями економічних і соціально-політичних змін розвитку суспільства. Історико-хронологічний аналіз широкого кола історичних, філософських, психолого-педагогічних джерел дав змогу визначити в рамках хронологічних меж роботи основні етапи становлення й розвитку хіміко-біологічних відділень МАН України: I етап – 1939 – 1963 рр. (організаційний) – час закладання передумов створення хіміко-біологічних відділень малих академій наук у формі наукових гуртків і секцій, згодом об'єднаних у наукові товариства учнів; заснування першої Малої академії наук; II етап – 1963 – 1983 рр. (інституційного оформлення) – кількісне зростання й територіальне поширення малих академій, інституційне оформлення профільних відділень як структурних одиниць малих академій наук УРСР, конкретизація напрямів діяльності хіміко-біологічних відділень, формування в їх складі окремих секцій; III етап – 1983 – 2010 рр. (мережний) – завершення формування організаційної структури МАН України, визначення її статусу, розроблення основних підходів до управління й здійснення діяльності хіміко-біологічних відділень як структурних одиниць малих академій; IV етап – 2010 – 2015 рр. (інноваційний) – реорганізація діяльності; інноваційні зміни змісту, форм і методів навчальної й науково-дослідницької роботи.

Таким чином, виокремлення в ході історіографічного аналізу періодизації процесу дослідження організаційно-педагогічних засад діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України в 60-х рр. XX ст. – початку XXI ст. та систематизація джерельної бази дослідження, дозволило виявити стан її розроблення, схарактеризувати поняттєво-термінологічний апарат дослідження. Доведено зумовленість діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України особливостями економічного та соціально-політичного розвитку суспільства. Визначено основні етапи становлення й розвитку хіміко-біологічних відділень МАН України.

У другому розділі **«Організаційні та змістово-процесуальні засади діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України (60-ті роки XX – початок XXI століття)»** конкретизовано організаційні й обґрунтовано змістово-процесуальні засади діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України в досліджуваний період.

У ході застосування системно-структурного аналізу було виявлено, що спеціальних нормативно-правових документів, що регламентували діяльність хіміко-біологічних відділень МАН України та які врегульовували їх організаційну структуру, протягом досліджуваного періоду прийнято не було. З'ясовано, що означені відділення функціонували відповідно до нормативно-

правових документів державних органів управління освітою, викладених в законах, постановах, положеннях всеукраїнського рівня; наказів і розпоряджень місцевих органів влади й управління освітою про діяльність територіальних відділень МАН України; згідно з наказами та відповідно до статутів територіальних відділень МАН України та наукових товариств учнів.

Розкрито особливості управління діяльністю хіміко-біологічних відділень МАН України, що має виражений державно-громадський характер і відображено в розширених повноваженнях як президії МАН України, територіальних відділень, так і методико-координаційної й піклувальної рад. Застосування історико-генетичного та історико-хронологічного методів дозволило виявити стабільність реалізації норм державно-громадського управління. Встановлено, що в своїй діяльності хіміко-біологічні відділення МАН України використовували матеріально-технічну базу та науково-дослідне устаткування як базових навчальних закладів, так і окремих науково-дослідних установ, наукових центрів, лабораторій вищих навчальних закладів на договірних умовах. З'ясовано, що організація діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України відбувалася на засадах добровільної участі учнів.

На підставі системно-функціонального аналізу встановлено, що зміст навчальної й науково-дослідницької діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України не стандартизовано єдиним пакетом навчальних планів і навчальних програм, з'ясовано його відповідність вимогам до побудови змісту позашкільної освіти. Встановлено, що протягом 60-х – 90-х рр. XX ст. формування змісту діяльності відбувалося за відсутності державного контролю, виключно на засадах автономії управління й відповідно до положень статутів наукових товариств учнів і малих академій наук. Визначення орієнтовних напрямів навчальної й науково-дослідницької діяльності наукових гуртків і секцій, тематики навчальних занять вперше було здійснено відповідно до «Примірного положення про наукове товариство учнів» (1977) та «Положення про Малі академії наук і наукові товариства учнів» (1983). Обґрунтовано, що важливою ознакою змістового компонента діяльності хіміко-біологічних відділень означеного періоду є спрямованість на поглиблене вивчення предметів хіміко-біологічного циклу.

Доведено, що в ході посилення проявів централізації управління системою позашкільної освіти протягом 2000 – 2008 рр., згідно з Законом України «Про позашкільну освіту» (2000) та «Положенням про позашкільний навчальний заклад» (2001) було конкретизовано напрями позашкільної освіти, класифікаційний рівень гуртків, секцій, інших творчих об'єднань, їх кількість, чисельність складу та віку вихованців, термін навчання, кількість годин на тиждень і рік тощо.

З'ясовано, що активне впровадження в діяльність хіміко-біологічних відділень типових навчальних планів позашкільних навчальних закладів (2008) зумовило введення навчальних програм (типові, адаптовані, авторські, експериментальні). Найбільшого поширення отримали авторські навчальні програми дослідницько-експериментального напрямку позашкільної освіти.

Виявлено, що в 2013 р. було уніфіковано структурну побудову навчальних програм та введено єдиний порядок їх затвердження на місцевому, регіональному та всеукраїнському рівнях.

У ході застосування методу системно-функціонального аналізу встановлено, що у відділеннях МАН України використовувався комплекс методів і засобів, форм організації навчальної й науково-дослідницької діяльності, типових для позашкільних навчальних закладів. Константовано, що протягом досліджуваного періоду у виборі й застосуванні методів відбулись якісні й кількісні зміни: в умовах перших наукових гуртків і секцій (1939 – 1963 рр.) активного поширення набули пізнавально-комунікативні (розповідь, бесіда, лекція, дискусія, робота з усними та письмовими джерелами інформації), систематизуючо-перетворювальні (індуктивні, дедуктивні), навчально-перетворювальні (вправи, практичний і лабораторний методи) методи. Проблемно-пошукові методи (метод проблемного викладу, частково-пошуковий, дослідницький метод, метод самостійної творчої роботи) переконливо представлено в практиці наукових товариств і перших малих академій 1963 – 1983 рр. Звернення до використання інтерактивних і мотиваційно-виховних методів є ознакою мережного й інноваційного етапів (1983 – 2015 рр.), що пояснюється посиленням дослідницької складової в діяльності хіміко-біологічних відділень.

На підставі системно-структурного методу аргументовано, що оновлення форм організації навчальної й науково-дослідницької діяльності відбувалося згідно зі змінами основних організаційних моделей діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України. Так, поширені в наукових гуртках і секціях протягом 1939 – 1963 рр. лекції, практичні заняття, навчальні екскурсії, дослідницька робота на навчально-дослідній ділянці або у виробничій бригаді учнів, фенологічні спостереження, акції, свята тощо в умовах заснування наукових товариств учнів і перших малих академій (1963 – 1983 рр.) було доповнено такими формами, як індивідуальне навчальне заняття, олімпіада, дослідницька робота, індивідуальна та групова консультації, конференція, конкурс науково-дослідницьких робіт та ін. Встановлено, що розбудова мережі малих академій наук (1983 – 2010 рр.), посилення дослідницької складової в їх діяльності (2010 – 2015 рр.) зумовили поширення нетрадиційних форм організації навчальної й науково-дослідницької діяльності: польовий і лабораторний практикум, експедиція, літня профільна школа, олімпіади і турніри, колективна робота творчих груп учнів, заочні наукові школи, збори тощо. Виявлено тенденцію до подальшого вдосконалення форм організації діяльності хіміко-біологічних відділень, набуття ними інноваційного характеру.

Отже, в ході наукового пошуку розкрито особливості управління й організації діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України в досліджуваний період. Обґрунтування змістово-процесуальних засад дозволило визначити принципи побудови змісту; з'ясувати, що впродовж досліджуваного періоду відбулось якісне оновлення методів, засобів, форм організації

навчальної й науково-дослідницької діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України.

У третьому розділі **«Перспективи інноваційного розвитку хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України в національному та міжнародному контекстах»** визначено напрями й потенціал інноваційного розвитку хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України у вітчизняному та європейському освітніх просторах.

Структурно-системний аналіз діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України дозволив виявити основні напрями їх розвитку в сучасних умовах: інноваційні перетворення управління; інновації змісту, форм, методів і засобів навчальної й науково-дослідницької роботи.

Доведено, що інноваційні зміни управління діяльністю хіміко-біологічних відділень зумовлені необхідністю врегулювання педагогічної підтримки інтелектуально обдарованої учнівської молоді, в умовах хіміко-біологічних відділень МАН України зокрема. Вказані механізми можуть бути реалізованими як у *національному контексті* (створення відповідних соціальних і організаційно-педагогічних умов для широкого і вільного доступу обдарованої учнівської молоді до якісної позашкільної освіти (розширення мережі малих академій наук учнівської молоді (МАНУМ) та мережі гуртків, секцій, інших творчих об'єднань дослідницько-експериментального напрямку позашкільної освіти у навчальних закладах); підтримка і стимулювання обдарованої учнівської молоді (урізноманітнення всеукраїнських конкурсних заходів дослідницько-експериментального напрямку позашкільної освіти, президентських програм, наприклад, «Інтелектуальне майбутнє України» та ін.)); активізація пропедевтичної діяльності засобами впровадження Всеукраїнських освітніх проектів і конкурсів (Всеукраїнський освітній проект «Розквіт», Всеукраїнський інтерактивний конкурс «МАН-Юніор», Інтернет-турнір «Відкрита природнича демонстрація»; Всеукраїнський тематичний конкурс для учнів 6–8 класів тощо), так і в *міжнародному контексті* (розвиток міжнародного співробітництва засобами укладання партнерських відносин з іноземними навчальними закладами, участь у міжнародних науково-освітніх масових заходах для обдарованої учнівської молоді, інтеграція до світової наукової та освітянської спільноти (Наукова школа з біохімії на базі «XLab» тощо); освітня мобільність (навчання учнів-членів МАН України на базі науково-дослідних лабораторій зарубіжних навчальних закладів і наукових установ, стажування педагогічних кадрів МАН України за кордоном, участь педагогічних працівників і учнів-членів МАН у міжнародних проектах науково-дослідницького спрямування) тощо.

Доведено, що інновації змісту діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України передбачають суттєве збільшення обсягу навчальних дисциплін, спрямованих на поглиблення вивчення хіміко-біологічних наук, формування наукової картини світу; організацію конкурсів на кращу навчальну програму, активне розроблення й упровадження у практичну площину авторських навчальних програм; інновації організаційних форм навчання спрямовані на

запровадження очно-дистанційного і дистанційного, електронного навчання; інновації засобів навчання – на активне використання інформаційно-комунікаційних технологій, електронних навчальних засобів, Інтернет-освітніх платформ й освітніх ресурсів (наприклад, онлайн-лабораторія «МанЛаб»); інновації форм організації навчання – використання інноваційних форм дистанційного навчання, виїзних лекторіїв і консультативних пунктів, вебінарів, всеукраїнських профільних наукових шкіл, проектів та ін.).

Встановлено, що інновації в науково-дослідницькій діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України передбачають активну участь слухачів у конкурсних заходах, інноваційних науково-освітніх проектах, започаткованих НЦ «МАНУ» (онлайн-лабораторія «МанЛаб», Наукова школа з біохімії на базі «XLab», Всеукраїнські профільні наукові школи, Всеукраїнські літні профільні школи та ін.).

З огляду на сучасні процеси модернізації структури позашкільної освіти та необхідність подальшої реорганізації діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України визначено перспективи їх розвитку на державному, регіональному, місцевому, локальному рівнях.

На державному рівні для підвищення ефективності діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України важливим може стати затвердження Державної програми роботи з обдарованою учнівською молоддю; розширення співпраці з провідними науково-дослідними установами України та зарубіжжя; розроблення ефективних методик діагностики, відбору та залучення обдарованих учнів до навчання в МАН; приведення у відповідність до вимог інформаційної ери засобів навчальної й науково-дослідницької діяльності закладів позашкільної освіти; розроблення програмного забезпечення гуртків і секцій наукових відділень МАН.

На регіональному рівні актуальним є подальше розширення мережі спеціалізованих регіональних позашкільних навчальних закладів – малих академій наук учнівської молоді зі статусом юридичних осіб; забезпечення підготовки фахівців до роботи з обдарованими дітьми (включення до планів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників спецкурсу з основ науково-дослідницької роботи); розширення сфери регіональних контактів з міжнародними організаціями з питань роботи з обдарованими дітьми; урізноманітнення форм організації навчальної й науково-дослідницької діяльності слухачів МАН, зокрема організація навчання влітку.

На місцевому рівні перспективним є надання необхідної організаційної та методичної допомоги педагогам, які працюють з обдарованими учнями в навчальних закладах; розроблення програмного і методичного забезпечення наукових секцій і гуртків хіміко-біологічних відділень МАН України, створення інформаційно-освітнього середовища (регіонального, місцевого, локального), в якому поширюється повна інформація про можливості участі в міжнародних освітніх проектах, програмах, конкурсах тощо.

На локальному рівні перспективним визнано розширення мережі гуртків дослідницько-експериментального напряму позашкільної освіти;

запровадження для учнів навчальних закладів курсу «Основи науково-дослідницької діяльності»; підвищення рівня кваліфікації педагогічних кадрів, активне впровадження в практичну площину авторських навчальних програм.

Таким чином, з'ясовано, що визначені перспективи інноваційного розвитку хіміко-біологічних відділень МАН України базуються на концепціях сучасної інноватики і відповідають вимогам сучасного суспільства.

Проведене дослідження, що полягає у з'ясуванні теоретичних, організаційних, змістово-процесуальних засад діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України в 60-ті роки XX ст. – на початку XXI ст., дає підстави сформулювати такі **висновки**.

1. Розроблено періодизацію дослідження організаційно-педагогічних засад діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України від 60-х років XX – до початку XXI ст.: I період – радянський (тоталітарний) – початок 60-х – кінець 80-х років XX ст.; II період – пострадянський (плюралістичний) – кінець 80-х років XX ст. – 2015 р. З'ясовано, що внутрішні характеристики окреслених періодів представлено окремими етапами, що відображають характер еволюції досліджуваного процесу: екстенсивного розвитку науки (1960 – 1970 рр.), застою і регламентації наукової діяльності (1970 – 1980 рр.), якісних зрушень в осмисленні досліджуваних явищ (1980 – 1991 рр.), наукового плюралізму (1991 – 2000 рр.), розвитку наукової прогностики (2000 – 2015 рр.).

Установлено, що суттєве накопичення наукових знань з досліджуваної проблеми відбулося протягом пострадянського періоду. Доведено, що проблема організаційно-педагогічних засад діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України у 60-х рр. XX ст. – початку XXI ст. комплексно і системно не вивчалася.

Схарактеризовано поняттєво-термінологічний апарат дослідження. Визначено, що Мала академія наук України є цілісною, інтегрованою, багатоступеневою та багатофункціональною освітньою системою, що є структурною одиницею (підсистемою) системи позашкільної освіти, забезпечує організацію та координацію навчальної й науково-дослідницької діяльності інтелектуально обдарованих учнів у різних галузях науки, техніки, культури і мистецтва; створює умови для їх подальшого інтелектуального, духовного, творчого розвитку та професійного самовизначення; сприяє нарощуванню наукового потенціалу країни. З'ясовано, що хіміко-біологічне відділення МАН України є структурним підрозділом МАН України, яке забезпечує організацію та координацію науково-дослідницької роботи учнів у галузі хіміко-біологічних наук. Уточнено сутнісні характеристики понять основних організаційних форм діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України: «науковий гурток», «наукова секція», «наукове товариство учнів». «Організаційно-педагогічні засади діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України» представлено як базові положення, що визначають особливості нормативно-правового забезпечення й організаційної структури хіміко-біологічних відділень МАН України, відображені у змісті, формах, методах і засобах роботи з інтелектуально обдарованими учнями.

2. У ході висвітлення чинників розвитку діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України встановлено його зумовленість у досліджуваній період особливостям економічного та соціально-політичного розвитку суспільства.

З'ясовано, що передумови створення хіміко-біологічних відділень малих академій наук було закладено протягом організаційного етапу (1939 – 1963 рр.), а їх інституційне оформлення як структурних одиниць малих академій наук УРСР відбулося протягом 1963 – 1983 рр. (інституційний етап) і зумовлювалося кількісним зростанням і територіальним поширенням малих академій, визначенням напрямів діяльності хіміко-біологічних відділень, формуванням у їх складі окремих секцій. Протягом 1983 – 2010 рр. (мережний етап) було завершено формування організаційної структури МАН України як мережі закладів, визначено її статус, розроблено основні підходи до управління й здійснення діяльності хіміко-біологічних відділень як структурних одиниць малих академій. З'ясовано, що реорганізацію діяльності хіміко-біологічних відділень, оновлення змісту, форм і методів навчальної й науково-дослідницької роботи було здійснено протягом інноваційного етапу у 2010 – 2015 рр.

3. Конкретизовано, що діяльність хіміко-біологічних відділень МАН України регламентовано нормативно-правовою базою навчальних закладів системи позашкільної освіти. З'ясовано, що означені відділення функціонували відповідно до нормативно-правових документів державних органів управління освітою, викладених у законах, постановах, положеннях всеукраїнського рівня; наказів і розпоряджень місцевих органів влади й управління освітою про діяльність територіальних відділень МАН України; згідно з наказами та відповідно до статутів територіальних відділень МАН України та наукових товариств учнів.

Установлено, що управління діяльністю хіміко-біологічних відділень МАН України визначається вираженням державно-громадським характером. З'ясовано, що діяльність хіміко-біологічних відділень МАН України здійснювалася на засадах використання матеріально-технічної бази та науково-дослідного устаткування базових навчальних закладів, окремих науково-дослідних установ, наукових центрів, лабораторій вищих навчальних закладів на договірних умовах. Підкреслено, що визначальним принципом організації діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України є принцип добровільної участі учнів.

4. Обґрунтовано змістово-процесуальні засади діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України: конкретизовано принципи побудови змісту; виявлено комплекс методів, засобів, форм організації навчальної й науково-дослідницької діяльності. Доведено, що найбільшого поширення набули пізнавально-комунікативні, систематизуючо-перетворювальні, навчально-перетворювальні, проблемно-пошукові, мотиваційно-виховні методи діяльності. Посилення дослідницької складової в діяльності хіміко-біологічних відділень протягом пострадянського періоду зумовило більш активне використання проблемно-пошукових та інтерактивних методів. З'ясовано, що

вдосконалення форм організації навчальної й науково-дослідницької діяльності зумовлено змінами основних організаційних моделей діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України. Встановлено, що на сучасному етапі поширення набули нетрадиційні форми організації навчальної й науково-дослідницької діяльності. Виявлено, що методи, засоби, форми організації навчальної й науково-дослідницької діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України протягом досліджуваного періоду були якісно оновлені.

5. Визначено напрями інноваційного розвитку хіміко-біологічних відділень МАН України: інноваційні перетворення управління; інновації змісту, форм, методів і засобів навчальної й науково-дослідницької роботи. Доведено, що представлені інновації забезпечують розвиток творчих здібностей; поглиблене засвоєння природничих і медико-соціальних дисциплін; навчання елементів дослідницької діяльності; покращення умов для здійснення науково-дослідницької роботи, що суттєво впливає на процес формування інтелектуального потенціалу суспільства, його наукової еліти.

З огляду на сучасні процеси модернізації позашкільної освіти та необхідність подальшої реорганізації діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України виявлено перспективи їх розвитку на державному, регіональному, місцевому, локальному рівнях.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Предметом подальшого вивчення можуть бути інноваційні технології навчальної й науково-дослідницької роботи з інтелектуально обдарованою учнівською молоддю, тенденції розвитку електронного навчання в умовах МАН України, інноваційні підходи до формування професійної компетентності викладачів хіміко-біологічних відділень МАН України тощо.

Основні наукові результати висвітлено в таких працях автора:

Статті у наукових фахових виданнях

1. Сьома С. О. Нормативне забезпечення діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України / С. О. Сьома // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2014. – № 10 (44). – С. 88 – 95.
2. Сьома С. О. Використання дистанційних форм навчання в наукових секціях Малої академії наук України / С. О. Сьома // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. пр. / [редкол. : З. П. Бакум та ін.] – Кривий Ріг: ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2014. – Вип. 42. – С. 126 – 130.
3. Сьома С. О. Дослідницька робота молодших школярів – шлях до творчості в Малій академії наук України / С. О. Сьома // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка : зб. наук. праць. – Вип. 125 / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка; гол. ред. М. О. Носко – Чернігів : ЧНПУ, 2015. – 432 с. (Серія : Педагогічні науки) – С. 367 – 370.

4. Сьома С. О. Конкурсна діяльність слухачів хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України / С. О. Сьома // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 6 (50). – С. 38 – 47.
5. Сьома С. О. Форми навчання обдарованої учнівської молоді в хіміко-біологічних відділеннях МАН : історичний аспект / С. О. Сьома // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: О. І Безлюдний. (гол. ред.) та інші]. – Умань : ФОП О. О. Жовтий, 2015. – Вип. 53. – 434 с. – С. 166 – 172.
6. Сьома С. О. Організаційно-педагогічні засади діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України (60-ті рр. XX – початок XXI ст.) : історіографія та джерела дослідження / С. О. Сьома // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 8 (52). – С. 39 – 47.

Статті в закордонних виданнях

7. Сьома С. О. Розвиток мережі хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України в другій половині XX – на початку XXI століття / С. О. Сьома // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III (32), Issue: 63, 2015. – P. 52 – 55.

Статті в інших виданнях

8. Сёма С. А . Инновационные формы и методы работы с интеллектуально одаренной учащейся молодежью / С. А. Сёма // Евразийский образовательный диалог: материалы Международного форума. (г. Ярославль, 17-19 апреля 2013 г.). – Часть 2. – Ярославль: ГОАУ ЯО ИРО, 2013. – 292 с. – С. 226 – 228.
9. Сьома С. О. Реалізація педагогічних ідей К. Д. Ушинського в освітній діяльності Малої академії наук України / С. О. Сьома // Ідеї К. Д. Ушинського в сучасній педагогіці (до 190-річчя від дня народження К. Д. Ушинського) : матер. Міжнародної наук.- практ. конф., (м. Київ 20-21 лютого 2014 р.) [редкол.: В.О. Огнев'юк, Л.Л. Хоружа, В.І. Ковальчук, О.С. Зубченко]. – Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. – 280 с. – С. 248 – 257.
10. Сьома С. О. Профілактика девіантної поведінки серед слухачів Малої академії наук України / С. О. Сьома // Актуальні проблеми ре соціалізації засуджених та осіб з відхиленнями у правовій самосвідомості : матеріали VI Всеукраїнського науково-практичного семінару з міжнародною участю (м. Суми, 24 квітня 2014 р.) / [за ред. : С. Б. Кузікової, Т. І. Щербак, І. М. Щербакової та ін.]. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2014. – 188 с. – С. 154 – 156.
11. Сьома С. О. Діяльність хіміко-біологічного відділення Сумського територіального відділення МАН України: історична ретроспектива / С. О. Сьома // Інноваційні соціально-педагогічні моделі розвитку творчої активності вихованців позашкільних навчальних закладів у процесі пошукової та дослідницько-експериментальної діяльності : матеріали Всеукраїнської конференції (м. Вінниця, 24-26 вересня 2014 р.). – Вінниця, 2014. – 194 с. – С. 172 – 179.

- 12.Сьома С. О. МАН як інноваційна форма навчання обдарованої учнівської молоді: з історії питання / С. О. Сьома // Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Суми, 3 грудня 2014 р.) – Ч.4. – Суми : Видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2014. – 200 с. – С. 75 – 77.
- 13.Сьома С. О. Експедиційна діяльність слухачів МАН: організаційно-технологічний аспект / С. О. Сьома // Стежинами рідного краю VIII Всеукраїнський експедиційно-польовий збір команд юних екологів і натуралістів : збірник статей учасників VIII Всеукраїнського експедиційно-польового збору команд юних екологів і натуралістів «Стежинами рідного краю», (м. Полтава, 20-23 червня 2014 р. – Полтава :ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2014. – 220 с. – С.149 – 154.
- 14.Сьома С. О. Дослідницька робота учнівської молоді в навчальних закладах України (60-ті – 90-ті рр. XX ст.) / С. О. Сьома // Наукові пошуки : зб. наук. пр. молодих учених. – Вип. 11 / за ред. проф. А.А. Сбруєвої. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2014. – 242 с. – С. 96 – 101.
- 15.Сьома С. О. Співпраця МАН із вищими навчальними закладами: історичний аспект / С.О. Сьома // Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 26-27 березня 2015 року,). – Том 2. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. – 336 с.– С. 167 – 170.
- 16.Сьома С. О. Дослідницька робота слухачів хіміко-біологічних відділень МАН (60-ті – 90-ті рр. XX ст.) / С. О. Сьома // Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка : матер. II Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Суми, 3 грудня 2015 р.) – Ч 4. – Суми : ВВП «Мрія», 2015. – Ч.4. – 228 с. – С. 84 – 87.

АНОТАЦІЯ

Сьома С.О. Організаційно-педагогічні засади діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України (60-ті роки XX – початок XXI століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01. – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Сумський державний педагогічний університет імені А. С.Макаренка МОН України, Суми, 2016.

Дисертацію присвячено з'ясуванню теоретичних, організаційних, змістово-процесуальних засад діяльності хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України у 60-ті роки XX ст. – на початку XXI ст.

Схарактеризовано історіографію проблеми дослідження, уточнено її поняттєво-термінологічний апарат. Виокремлено чинники (економічні й соціально-політичні) та етапи розвитку діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України в досліджуваний період (організаційний (1939 – 1963 рр.);

інституційного оформлення (1963 – 1983 pp.); мережний (1983 – 2010 pp.); інноваційний (2010 – 2015 pp.)).

Конкретизовано організаційні й обґрунтовано змістово-процесуальні засади діяльності хіміко-біологічних відділень МАН України в досліджуваній період. Визначено напрями й перспективи інноваційного розвитку хіміко-біологічних відділень МАН України у національному та міжнародному контекстах.

Ключові слова: Мала академія наук України, хіміко-біологічне відділення, організаційно-педагогічні засади, науковий гурток, наукова секція, наукове товариство учнів.

Сёма С. О. Организационно-педагогические основы деятельности химико-биологических отделений Малой академии наук Украины (60-е годы XX - начало XXI века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01. – общая педагогика и история педагогики. Сумской государственной педагогической университет имени А.С. Макаренко МОН Украины, Сумы, 2016.

В диссертации определены теоретические, организационные, содержательно-процессуальные основы деятельности химико-биологических отделений Малой академии наук Украины в 60-е годы XX – начале XXI века. В ходе характеристики историографии исследуемой проблемы доказано, что процесс исследования организационно-педагогических основ деятельности химико-биологических отделений Малой академии наук Украины в 60-х гг. XX – начале XXI века составляют два периода: советский (тоталитарный) – начало 60-х – конец 80-х годов XX века; постсоветский (плюралистический) – конец 80-х годов XX века – 2015 г. Уточнены ключевые понятия исследования: «Малая академия наук Украины», «химико-биологическое отделение Малой академии наук Украины», «организационно-педагогические основы деятельности химико-биологических отделений МАН Украины», «научный кружок», «научная секция», «научное общество учащихся». Выявлены факторы (экономические и социально-политические) и выделены этапы становления и развития химико-биологических отделений МАН Украины в исследуемый период: организационный этап (1939 – 1963 гг.); этап институционального оформления (1963 – 1983 гг.); сетевой этап (1983 – 2010 гг.); инновационный этап (2010 – 2015 гг.). Конкретизированы организационные основы деятельности химико-биологических отделений МАН Украины. Установлено отсутствие специальных нормативно-правовых документов, регламентирующих деятельность химико-биологических отделений МАН Украины и регулирующих их организационную структуру. Выявлены содержательно-процессуальные основы деятельности химико-биологических отделений МАН Украины, которые представлены комплексом принципов, определяющих содержание, условия эффективного выбора форм, методов и средств деятельности химико-биологических отделений МАН Украины.

Установлено, что методы, средства, формы организации учебной и научно-исследовательской деятельности в условиях химико-биологических отделений МАН Украины были существенно усовершенствованы и на современном этапе обрели ярко выраженную инновационную направленность. Определены направления (инновационные преобразования управления; инновации содержания, форм, методов и средств учебной и научно-исследовательской работы) и перспективы инновационного развития химико-биологических отделений МАН Украины в национальном и международном контекстах.

Ключевые слова: Малая академия наук Украины, химико-биологическое отделение, организационно-педагогические основы, научный кружок, научная секция, научное общество учащихся.

Soma S. O. Organizational and Pedagogical Foundations of the Activity of chemical and biological departments of Minor Academy of Sciences of Ukraine (60-s of the XX - at the beginning of the XXI century).- On the right of manuscript.

Thesis for the Degree of the Candidate of Pedagogical Sciences in Specialty 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. – Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko MES, Sumy, 2016.

The thesis reveals theoretical, organizational, content-procedural foundations of the activity of chemical and biological departments of Minor Academy of Sciences of Ukraine in the 60-s of the XX – at the beginning of the XXI century.

The historiography of the research problem is characterized, its terminological apparatus is specified. The factors (economic and socio-political) and stages of development of the activity of chemical and biological departments of the MAS of Ukraine in the investigated period (organizational (1939 – 1963); institutional (1963 – 1983); network (1983 – 2010); innovative (2010 – 2015) are outlined.

Organizational and content-procedural foundations of the activity of chemical and biological departments of MAS of Ukraine in the investigated period are revealed. The directions and perspectives of innovative development of chemical and biological departments of MAS of Ukraine are determined.

Key words: Minor Academy of Sciences of Ukraine, chemical and biological department, organizational and pedagogical foundations, research activity team, research activity section, student's research society.

Підписано до друку 09.03.2016 р. Формат 60х90/16. Гарн. NewTimes.
Друк. ризогр. Папір офсет. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 7

Видавець і виготовлювач:
ФОП Цьома С.П. 40002, м. Суми, вул. Роменська, 100
тел.: (066)-293-34-29

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
серія ДК, № 5050 від 23.02.2016.